

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1959.1.01>

NÕUKOGUDE ARMEE EESTI VÄEOSADE FORMEERIMINE 1942. AASTAL

P. LARIN

Nõukogude armee eesti väeosade formeerimist Suure Isamaasõja päevil on seni lühidalt käsitletud V. Külaots oma raamatus¹, mis on nüüd juba tublisti vananenud. Samale küsimusele on pühendatud mõned leheküljed B. Tamme seni avaldamata käsikirjas². Kokkuvõtliku ülevaate Eesti Laskurkorpuse loomisest 1942. aastal annab ka üheköiteline «Eesti NSV ajalugu».³ Ent NSV Liidu Riigikaitse Ministeriumi, EKP Keskkomitee ja teistes arhiivides leiduvate materjalidega tutvumine näitab, et kõnesoleva küsimuse kohta on veel palju väärtuslikke seni kasutamata materjale.

Peamiselt just neile materjalidele tuginedes püütaksegi allpool anda ülevaade Nõukogude armee eesti väeosade formeerimisest Suure Isamaasõja päevil. On mõisteta, et ka käesolev lühike ülevaade ei saa olla ammendav, vaid peab paratamatult piirduma olulisemaga.

*

Hitlerliku Saksamaa sõnamurdliku kallaletungiga Nõukogude Liidule 22. juunil 1941 alanud Suur Isamaasõda kutsus Eesti töörahva hulgas esile patriotismi võimsa laine. Vabatahtlikult Nõukogude armeesse astuda soovijatelt hakkas sõja esimestest päevadest peale parteikomiteedesse ja sõjakomissariaatidesse saabuma tuhandeid vastavasisulisi avaldusi. Vabariigi eesrindlikumad töötajad tahtsid nõukogude patriootidena relvaga käes kaitsta oma sotsialistlikku kodumaad. Oma nõukogude kodumaale piiritu ustavuse väljendusena lõi Eesti töörahvas rahvaväe, nn. hävituspataljonid, mille formeerimisele asuti kohe pärast sõja algust. Hävituspataljonidesse astus Eesti rahva paremik: töölised, talupojad ja eesrindlik intelligents. Nende põhimiseks tuumaks olid partei-, nõukogude, komsomolija ametiühinguorganisatsioonide aktivistid. Hävituspataljonid, millede arv ulatus kahekümneni, ning Tallinna ja Narva töölispolgud tegutsesid Nõukogude armee väekoondiste operatiivsel juhtimisel, võttes osa nii vahetust võitlusest hitlerlike vallutajatega kui ka sõjalise tähtsusega objektide ja Nõukogude armee väeosade tagala kaitsmisest bandiitlike jõukude eest. Sõjategevuse kandumisega Leningradi oblasti territooriumile taandusid ka hävituspataljonid ja töölispolgud meie kodumaa siserajoonidesse.

¹ Nõukogude armee Eesti Rahvuskorpus Suures Isamaasõjas (1941—1945). Tallinn, 1949.

² Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suure Isamaasõja võitluseedel.

³ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Toimetanud G. Naan, teine trükk, Tallinn, 1957.

Vaatamata sellele, et Eesti kodanliku armee baasil loodud Nõukogude armee 22. laskurkorpus oli sõja puhkedes alles ümberformeerimise järgus ja ta koosseisust ei olnud veel täielikult välja juuritud Nõukogude-vaenulike elementid, andis ta siiski 1941. a. augustis oma panuse võitluses fašistlike röövvaldajate vastu Looderinde vägede koosseisus Porhovi, Dno, Staraja Russa ja Soltsõ rajoonis. Ühenduses kogu Nõukogude armee korpuste likvideerimisega lõpetas ka 22. laskurkorpus 1941. a. oma olemasolu ja suurem osa ta koosseisus teeninud eesti sõjameestest saadeti esialgu tagalaüksustesse.⁴

Ehkki NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium oli juba 22. juuni 1941. a. seadlusega kehtestanud sõjaseisukorra teiste Nõukogude vabariikide kõrval ka Eesti NSV-s ja välja kuulutanud neljateistkümnes sõjaväeringkonnas sõjaväekohustuslaste mobilisatsiooni alates 23. juunist 1941. a., asuti meie vabariigis seda läbi viima ligi kuuajalise hilinemisega. Mobilisatsiooni praktilised juhendid kehtestati Loodesuuna vägede ülemjuhataja Nõukogude Liidu marssal K. J. Vorosilovi käskkirjaga.⁵ Eesti NSV-s toimus mobilisatsioon juba rindelähedases olukorras, mistõttu tema teostamine oli raskendatud ning suudeti läbi viia ainult osaliselt.⁶ Kutsealuste vastavad kontingendid kutsuti tegevteenistusse paralleelselt reservväelaste mobilisatsiooniga.

Kõik mobiliseeritud Eesti NSV kodanikud suunati tagalarajoonidesse. Nii kogunes 1941. a. sügiseks tagalasse, peamiselt NSV Liidu Euroopa-osa põhjapoolsetesse oblastitesse ja Uraali rajooni mitukümmend tuhat Eesti NSV sõjaväekohustuslikku kodanikku. Enamikust neist moodustati töö- ja ehituspataljonid.⁷ Tegevarmees ja tagalaüksustes teenis ainult osa kaadrisõjaväelastest. Ülejäänute suunamine Nõukogude armee väeosadesse oli raskendatud, sest rõhuv enamik neist ei vullanud vene keelt, mis tõsiselt oleks takistanud väljaõpet. Seepärast pöördusid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 24. oktoobril 1941 ühise avaldusega NSV Liidu Riikliku Kaitsekomitee esimehe J. V. Stalini poole, paludes luba Nõukogude armee eesti rahvusliku väekoondise, diviisi formeerimiseks, milleks võiks kohe kasutada mitte vähem kui 18 tuhat eestlast. Avalduses rõhutati, et sel juhul oleks võimalik teostada diviisi komplekteerimiseks vajalikku inimeste valikut. Kõne- ja õppekeeleks selles väeosas pidi olema eesti keel. Diviisi formeerimise kohana pandi ette üks Uraali rajooni oblastitist.⁸

NSV Liidu Riikliku Kaitsekomitee määrusega 18. detsembrist 1941 lubatigi asuda niisuguse diviisi formeerimisele. 19. detsembril anti Uraali sõjaväeringkonnale vastav korraldus ja tehti see teatavaks ka EKP Keskkomiteele, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogule ja teistele asjaomastele keskasutustele.⁹ Riigikaitse Rahvakomissariaadi direktiivi kohaselt tuli eesti väeosade isikuline koosseis komplekteerida Eesti NSV kodanikest: kutsealustest, reservväelastest, tegevarmees ja tagalaväeosades teenivatest ning pärast ravimist sõjaväehaiglastest saabuvatest sõjaväelastest. See kord eesti väeosade isikulise koosseisu komplekteerimisel kehtis 1. oktoobrini 1942, mil EKP Keskkomitee ettepanekul anti välja Riigikaitse Rahvakomissariaadi direktiiv, mille alusel kõigil NSV Liidu territooriumil asuvatel sõjaväekohustuslikel eestlastel ja Eesti NSV kodanikel võimal-

⁴ RKMA (= NSV Liidu Riigikaitse Ministeeriumi Arhiiv), f. 344, nim. 2759, s.-ü. 23, l. 38.

⁵ «Советская Эстония», 20. juulil 1941; «Коммунист», 26. juulil 1941.

⁶ «Коммунист», 19. aug. 1941.

⁷ ЕКРА (= ЕKP Parteiarhiiv), f. 1, nim. 1, s.-ü. 270, l. 1.

⁸ Sealsamas, l. 2.

⁹ MNA (= ENSV Ministrite Nõukogu arhiiv), s.-ü. 3-1942. a., l. 1 ja 2.

dati soovi korral astuda Nõukogude armee eesti väeosadesse.¹⁰ Ohvitserkond kästi personaalselt valida eestlastest ja teiste Nõukogude rahvaste liikmetest, kes valdavad eesti keelt. Sama nõue oli maksev ka poliitiliste suhtes. Formeerimisega pidi korralduse kohaselt alustatama 25. detsembril 1941 ning eeskätt hoolitsetama juhtiva kaadri komplekteerimise eest, et ei tekiks viivitust allüksuste sõjalises ja poliitilises väljaõppes. Riigikaitse Rahvakomissariaat ja teised keskasutused said korralduse viimata asuda varustama eesti väeosi kõige vajalikuga Nõukogude armees kehtivate normide kohaselt.

Oma direktiiviga 7. jaanuarist 1942 määras Uraali Sõjaväeringkonna Sõjanõukogu 7. eesti diviisi formeerimise kohaks Sverdlovski oblasti. Teised selle direktiivi punktid sisaldasid korraldusi Riigikaitse Rahvakomissariaadi 19. detsembri direktiivi nõuete täpseks täitmiseks.¹¹

*

Kohe pärast seda, kui diviisi formeerimiseks oli saadud luba, algas kohtadel Eesti NSV kodanike väljaselgitamine ja väeosas saatmine. See töö viidi läbi sõjaväeringkondade sõjanõukogude juhtimisel komisjonide poolt, millede koosseisu tavaliselt kuulusid Riigikaitse Rahvakomissariaadi, EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ning vastava sõjaväeringkonna sõjanõukogu esindajad.¹² Eesti diviiside formeerimise tõhustamiseks määrasid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Arnold Kressi oma esindajaks Uraali Sõjaväeringkonna Sõjanõukogu juurde.

Kõige kiiremini viidi eestlaste väljaselgitamine läbi Arhangelski sõjaväeringkonnas, kus juba 14. jaanuariks 1942 oli eesti diviisi jaoks eraldatud 4717 meest.¹³ Intensiivselt käis eestlaste väljaselgitamine ka teistes kohtades. Nii saadeti 21. jaanuariks eesti väeosas 5200 meest Tšeljabinskist. Vähemad grupid eestlasi saabusid jaanuarikuu teisel poolel Gorki, Rjazani, Taškendi, Novosibirski ja Kuibõševi oblastist ning Tatari, Tšuvaši, Mari, Udmurdi ja Mordva ANSV-est.¹⁴ EKP Keskkomitee esildiste tulemusena saadeti mõned eesti ohvitserid diviisi Looderinde 8. armeest, Uljanovskist ja Iževskist, kus nad asusid pärast 22. laskurkorpuse likvideerimist.

Paljud eestlased saabusid väeosadesse omal algatusel, ilma et neid oleks keegi lähetanud. See asjaolu tõestab veelkordselt eestlaste kui nõukogude patriootide tulist tahet relvaga käes kaitsta oma nõukogude isamaad. Suure töö tegid ära EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esindajad oblastites. Nende kaasabi kiirendas eestlaste koondamist rahvuslikesse väeosadesse märgatavalt. Kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse tähelepanu ja hoole tulemusena suudeti juba 13. märtsiks mobiliseeritute üldkontingendist välja selgitada 30 631 eestlast. 13. aprilliks oli tsentraliseeritud korras väeosadesse saadatud 23 017 inimest, kuna ülejäänud ootasid veel ärasaatmist.¹⁵

7. eesti laskurdiviisi komandör alampolkovnik K. Kanger saabus väekoondise asukohta 11. jaanuaril ja leidis eest 50 ohvitseri ümber, kes olid ajutiselt majutatud 44. tagavara laskurbrigaadi juurde.¹⁶ Sellest päevast

¹⁰ RKMA, f. 779, nim. 501195, s.-ü. 18, l. 1.

¹¹ Sealsamas, l. 2.

¹² EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 270, l. 11

¹³ Sealsamas, l. 12.

¹⁴ Sealsamas, l. 16.

¹⁵ Sealsamas, s.-ü. 307, l. 3.

¹⁶ Sealsamas, s.-ü. 313, l. 11.

peale hakkas pideva vooluna saabuma eestlasi kõikidest NSV Liidu rajoonidest. 4. veebruariks oli väekoondises juba 4737 inimest, kellest diviisi juhatuse komplekteerimiseks suunati 166 inimest, 27. laskurpolku — 1244, 300. laskurpolku — 1253, 354. laskurpolku — 761, 23. suurtükiväepolku 675 inimest jne. Määratud tähtjaks, s.o. 10. veebruariks 1942 diviisi isikulist koosseisu komplekteerida siiski ei jõutud, vaid see töö lõpetati alles 22. veebruaril.¹⁷ Juulis koostatud statistilistest andmetest nähtub, et 7. diviisi sõjaväelastest oli Uraali sõjaväeringkonnast saabunud 9177 inimest.¹⁸

Väekoondise formeerimisel selgus peagi, et üks diviis ei saa kõiki saabujaid vastu võtta. Riigikaitse Rahvakomissariaadi 10. veebruari 1942. aasta direktiivi täitmiseks alustati Tšeljabiniski oblastis teise eesti laskurdiviisi formeerimist. See diviis kandis esialgselt nimetust 423. eesti laskurdiviis, nimetati aga 11. märtsi 1942. aasta direktiiviga 249. eesti laskurdiviisiks.¹⁹ Diviisi isikulise koosseisu komplekteerimise tähtjaks määrati 1. mai 1942. Väekoondise formeeriija polkovnik A. Vassil saabus diviisi asukohta 27. veebruaril, asudes kohe tegema eeltöid meeste vastuvõtmiseks, kes hakkasid saabuma alates 1. märtsist. 1. maiks suudeti diviisi ohvitseride osas komplekteerida 61%, seersantide osas 28% ja reakoosseisu osas 82%. Siin andis end teravalt tunda kogenud spetsialistide — suurtükiväelaste, miinipildurite, sideväelaste, sapööride ja keemikute puudus. Näiteks 31. märtsil, kui 917. laskurpolgus oli juba 2074 meest, 921. laskurpolgus — 1887, 925. laskurpolgus — 1853, oli neid 779. suurtükiväepolgus ainult 276, 307. üksikus tankitõrjedivisjonis mitte ühtegi, üksikus miinipildujate divisjonis 10 meest jne.²⁰ Väeosade komplekteerimine reakoosseisuga lõpetati 26. mail, kuna alles 2. oktoobriks suudeti diviisi ohvitseridega komplekteerida 94,8%-liselt ja seersantidega 93,2%-liselt.²¹

Eesti diviiside varustamine ja relvastamine oli aeglasem kui isikulise koosseisu komplekteerimine. See oli tingitud neist rasketest aegadest, mida meie kodumaa elas üle 1942. aasta suvel. Nii näiteks saabus 7. diviisi koosseisus ettenähtud 2418 hobusest alles suve lõpuks 98,5%. Uus riidevarustus jagati 7. diviisis välja veebruarikuu esimese dekaadi jooksul, 249. diviisis aga ajavahemikus 31. märtsist kuni 3. aprillini. Õppusteks hädavajalike relvade varustati väeosi juba formeerimise alguses, osa relvadest laenati aga naaberväeosadest. Lahingurelvastus saabus aeg-ajalt kogu formeerimisperioodi kestel, kusjuures esmajärjekorras saadi laskurrelvastus, kuna viimane osa automaatrelvadest ja suurtükkidest saabus oktoobris.

*

Korrapärasele õppusele saadi asuda alles pärast riidevarustuse kättesaamist. Diviiside formeerimise algpäevil oli õppuste eesmärgiks kõigepealt normaalse sõjaväelise korra loomine ja kindlustamine allüksustes. Mõlemas diviisis võeti õppuste planeerimise aluseks «Diviisi kiirendatud lahingulise ettevalmistuse ühekuine õppeprogramm».²² Tõhusa ja viljaka õppetegevuse organiseerimisele aitas kaasa Uraali Sõjaväeringkonna Sõjanõukogu, kelle esindajad viibisid 7. diviisis esmakordselt 10.—17. märtsini ja 249. diviisis aprilli alguses. Pärast selle kava ühekordset läbivõtmist töötati ligi kahe kuu kestel diviiside staapide poolt koostatud õppekavade alusel, milliste peamise osa moodustasid nõrgalt ja mitterahul-

¹⁷ RKMA, f. 779, nim. 561195, s.-ü. 18, l. 93.

¹⁸ Sealsamas, l. 491.

¹⁹ RKMA, f. 509, nim. 10353, s.-ü. 4, l. 76.

²⁰ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 16, l. 2.

²¹ Sealsamas, s.-ü. 30, l. 9.

²² RKMA, f. 779, nim. 561195, s.-ü. 14, l. 166.

davalt omandatud teemad ning taktikalised õppused pataljoni, polgu ja diviisi koosseisus. Tehes 1. maiks kokkuvõtteid õppetulemustest märkis 7. diviisi juhatus oma käskkirjas, et parimad saavutused lahingulises ja poliitilises väljaõppes olid 354. laskurpolgul, 23. suurtükiväepolgul, 184. üksikul miinipildujate divisjonil, 118. üksikul sidepataljoni, 283. üksikul tankitõrjedivisjonil ja 70. üksikul keemiakaitseroosul.²³ 249. diviisis oli kogu õppeperioodi kestel üheks paremaks 917. laskurpolk, kes sotsialistlikus võistluses parimate õppenäitajate eest korduvalt võitjaks tuli.

Negatiivset mõju õppustele, eriti 249. diviisis formeerimise alguses, avaldas kvalifitseeritud ohvitseride ja seersantide vähesus, samuti õppusteks vajalike relvade aeglane saabumine. Seersantide ettevalmistamiseks loodi diviisides õppepataljoniid ja polkudes seersantide koolid. 7. diviisis lasksid nad esimese lennu seersante välja maikuu alguses ja 249. diviisis augustikuus.

Oluliseks momendiks mõlema diviisi õppe- ja kasvatustöös kujunes Riikliku Kaitsekomitee liikme Nõukogude Liidu marssali K. J. Vorosilovi külaskäik, mille puhul ta koos oma saatjaskonnaga viibis eesti väeosades 5.—9. maini. Saabunud 5. mail 7. diviisi, tutvus K. J. Vorosilov väeosade olukorra, elu ja õppustega ning korraldas siis taktikalised õppused.²⁴ Õppuste käigus juhtis marssal K. J. Vorosilov tähelepanu puudustele allüksuste sõjalises ja poliitilises väljaõppes ning andis üksikasjalised juhendid edaspidiste õppuste parandamiseks ja läbiviimiseks roodudes, pataljonides, polkudes ja diviisis. Sõdurite elu-oluga tutvunud, juhtis K. J. Vorosilov tähelepanu puudustele toitlustamise organiseerimises 300. laskurpolgus ja üksikus õppepataljonis.²⁵ Paraadil peetud kõnes soovis marssal K. J. Vorosilov kogu isikulisele koosseisule edu edaspidises õppetöös ja lausus: «Peab õppima sõdima nii, et eesti rahval ei tuleks punastada oma diviisi pärast, et ta võiks öelda, et tema diviis täidab talle antud ülesande ja et ta ei saa olema mitte üksnes hea diviis, vaid saab ka kaardiväe diviisiks.»²⁶ Need K. J. Vorosilovi sõnad olid üheks tähtsamaks võitlusloosungiks Nõukogude armee eesti väeosades kogu Suure Isamaasõja kestel.

Seejärel viibis marssal K. J. Vorosilov 249. diviisis. Siingi olid puudused sõjalises väljaõppes üldjoontes samad, mis 7. diviisiski. Õppuse lõpul korraldatud väeosade rivilisel ülevaatusel pöördus K. J. Vorosilov võitlejate ja komandöride poole kõnega, milles ta neile edasi andis kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse tervitused. Kõne lõpus ütles marssal: «Peab palju ja mõistlikult töötama, et diviisi lahingulised teod kajastaksid Nõukogude Eesti meeleolusid ja lootusi, et eesti rahvas võiks öelda: ka minu panus on antud üldisse üritusse saksa fašistlike okupantide hävitamisel. Ma olen veendunud, et diviis näitab lahingus kartmatust ja saavutab kustumatu kuulsuse.»²⁷

K. J. Vorosilovi külaskäik avaldas suurt mõju diviisi edaspidisesse töösesse ja elusse. See väljendus kõigepealt ümberkorraldustes diviisi juhtkonnas. Kohe saabus 249. diviisi komandöriks kindralmajor Lembit Pärn. Jõudnud 11. mail kohale ja tutvunud nädala kestel väeosadega, andis kindral Pärn neile järgmise hinnangu: «Selle rahvaga võib sõdida, oskusliku juhtimise puhul aga teha imesid... Võib julgesti edutada kõrgematele ametikohtadele arukaid sõjaväelasi. Tuju on rahval hea.»²⁸ Kindral Pärn

²³ RKMA, f. 779, nim. 342782, s.-ü. 2, l. 131.

²⁴ Sealsamas, l. 126.

²⁵ Sealsamas, nim. 561195, s.-ü. 14, l. 133 ja 134.

²⁶ Sealsamas, nim. 342777, s.-ü. 1, l. 14.

²⁷ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 308, l. 3.

²⁸ Sealsamas, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 16, l. 86.

juhtis 249. diviisi kuni 3. juunini, mil ta siirdus samale ametikohale 7. diviisi.

Pärast K. J. Vorošilovi eesti väeosadest lahkumist jäi siia tema esindajana kindral Mordvinov, kes koos kindral Pärnaga asusid marsal K. J. Vorošilovi näpunäidete elluviimisele. Tänu kogu isikulise koosseisu püüdlikkusele suudeti lähema paari kuu jooksul viia väljaõpe rahuldavale tasemele. Üldkokkuvõttes tuleb õppeperioodi Uraali sõjaväeringkonnas pidada vägagi viljakaks, sest just siin liideti üsnagi kirjukoosseisulised formeeritavad väeosad monoliitseks sõjaväeliseks organisatsiooniks. Selle küllaltki raske ülesande täitmisel innustas võitlejaid kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse eriline tähelepanu ja hool, mille tähtsust on võimatu üle hinnata. Väeüksusi tsementeerivaks jõuks olid kommunistid ja kommunistlikud noored, kes andsid teistele võitlejatele eeskujuna nii õppetöös kui ka kõigi formeerimisperioodil paratamatult esinevate raskuste ületamisel. Eriti oluline osa väeosade formeerimisel, väljaõpetamisel ja kasvatamisel oli Punaarmee kaadrikomandöridel, NSV Liidu siserajoonidest pärinevatel eestlastel, rindekooli läbiteinud sõjaväelastel ja hävituspataljonide võitlejatel. Oma rikkalike kogemuste ja eeskujuga andsid nad suure panuse nõukogude sõjalise ideoloogia juurutamisel ja võitlejate ideelis-poliitilisel kasvatamisel.

Pärast väeosade lahingulise ettevalmistuse lõpetamist viidi 7. diviisi Riigikaitse Rahvakomissariaadi 11. augusti 1942. a. direktiivi kohaselt üle tegevarmee väekoondise seisukorda ja kästi tal paikneda Moskva oblastisse.²⁹ 13. augustil asus esimesena vagunitesse 27. laskurpolk ja juba 21. augustil lõpetas diviisi koondumise uude rajooni, olles määratud Kõrgema Ülemjuhataja Peakorteri varru.³⁰

Uraali Sõjaväeringkonna Staabi poolt tunnistati ka 249. diviis lahinguküpseks ja suuteliseks täitma rindel kõiki lahinguülesandeid.³¹ 10. septembril sai temagi käsu asuda rindetele, esialgu Moskva Sõjaväeringkonna Staabi käsutusse. Ka see diviis koondus varsti temale määratud asukohta.³²

Eesti tagavaraväeosa formeerimise mõte oli loomulikult jätkuks rahvuslike väeosade loomisele. Veel enne seda, kui oli otsustatud 249. diviisi formeerimise küsimus, pöördus EKP Keskkomitee 4. veebruaril 1942 Riikliku Kaitsekomitee poole palvega: lubada formeerida üksik eesti tagavarapataljon, motiveerides seda vajadusega kindlustada 7. diviisi varudega. Samasisulise ettepaneku tegi 7. diviisi juhatus 9. veebruaril Uraali Sõjaväeringkonna Staabile. Kuna juba enne vastuse saamist oli diviisi saabunud sõjaväelasi kaugelt üle ettenähtud koosseisude, otsustas diviisi komandör 12. veebruaril luba ära ootamata asuda tagavaraväeosa loomisele. Formeerijaks määrati diviisi senine jaotuspunkti ülem major V. Jakobson.³³ Samal päeval saabus 1500-meheline grupp Krasno-Uralskist; see saigi väeosa aluseks. Varsti saabus ametlik luba eesti rahvusliku tagavaraväeosa formeerimiseks. Väeosa koosseisus oli ette nähtud 6617 sõjaväelast ja ta koosnes kõigi laskurväeosade jaoks vajalike sõjaväelaste kategooriate ettevalmistamisega tegelevatest üksustest. Hiljem, arvestades polgu kui rahvusliku väeosa omapära, moodustati siin ka ohvitseride reserv ja alates 26. oktoobrist suurtükiväedivisjon.

Pingerikka õppetöö kõrval võttis tagavarapolk kuni 15. juunini 1942 vastu 11 800 sõjaväelast. Suur osa tagavarapolku saabunuist suunati

²⁹ RKMA, f. 779, nim. 561195, s.-ü. 14, l. 166 ja 173.

³⁰ EKPA, f. 78, nim. 78-1, s.-ü. 51, l. 6.

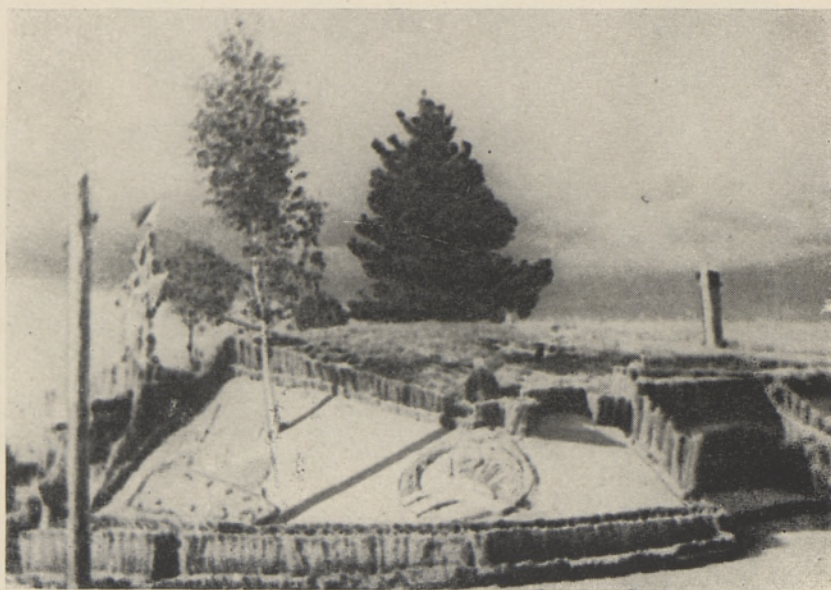
³¹ EKPA, f. 80, nim. 80-2, s.-ü. 1, l. 8.

³² Sealsamas, l. 9.

³³ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 309, l. 29.

I.aagri korrastustööd 7. eesti laskurdiviisis 1941/42. a. talvel.

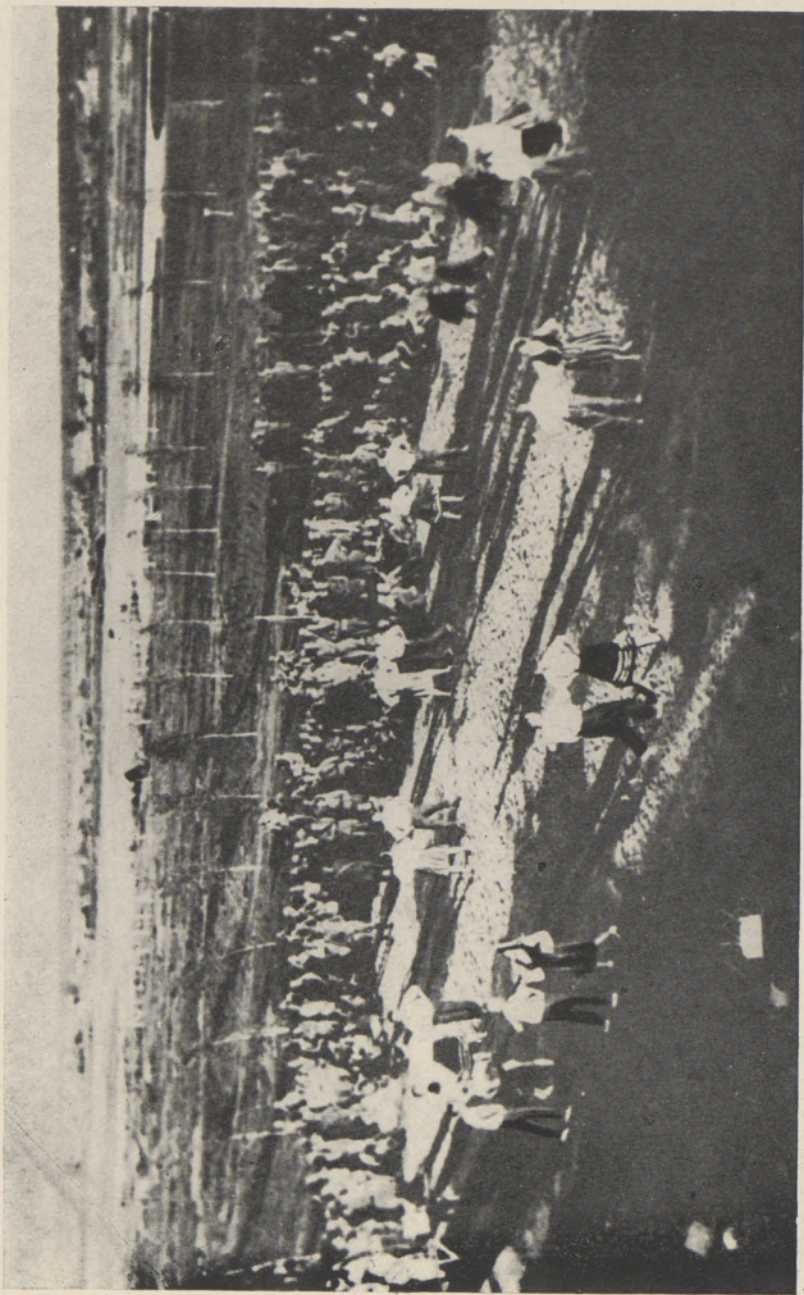
Meeskonna muldonne.

7. eesti laskurdiviisi lippurid äsja saadud lahingulipuga 9. oktoobril 1942.

Tagavarapolgu õppepataljoni kursandid tutvuvad raskekuulipildujaga.

7. eesti laskurdiviisi rahvatantsurühm esinemas Eesti NSV aastapäeval, 21. juulil 1942.

Tulge! Kellel käsi rusikasse
Kisub Eesti piina eest!

L. Koidula

A
Strohm, Bolgar,
Ipat, I. rood
E. röhäm, E. pöge

Minu sõbra fashistide vastu.
Sõbra me minul nende riivide vastu
on, kirjutab see asjale, et nad ilma süüta
vaimse punamõõli ja taparõõli. Mäletan kui
me ümard pühastesil, kuidas nad oupatarõõ-
ri ajal 1938. a. muu kodumaal ruivistesid ja
taastatid põletasid ja tapasid. Sii ra riigid, kas
hakkas muu kaituma. Süükojude korral, maata
mõned said maad, nende hulgas ka minu va-
randa, et seda korata kaituma, teelid aga
süükojude riivide saava fashistid ja tõrba-

Surm saksa okupantidele!

917. d. p.

E. pat. St. K. K. K.

TASUJATE — Eesti rahva poegade

KÄTTEMAKSUARVED

saksa fashistidele

pärast vastava sõjalise ettevalmistuse saamist eesti rindeüksustesse.³⁴ Peale selle parandas tagavarapolk teid ja sildu, tegi põllutöid abimajandis ja varus ehitusmaterjale. 15. veebruarist kuni 15. juulini 1942 tehtud tööde üldmaht ulatus 61 000 inimtööpäevani.³⁵ Kuna mobiliseeritud saabus kogu suve jooksul ja neid kogunes kaugelt üle ettenähtud koosseisu, siis saadeti oktoobris üle 2000 spetsialisti tööle mitmesugustesse Uraali tehastesse.³⁶

Uldkuvõttes täitis eesti tagavarapolk hulga laialdasemaid ülesandeid kui tavaline tagavaraväeosa. Peale lahinguüksustele täienduse ettevalmistamise oli ta samal ajal ka kohaks, kuhu EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu korraldusel koondati mitmesuguseid rahvamajanduse spetsialiste, kirjandus- ja kunstitegelasi.

Juba üsna varakult algatas kindralmajor L. Pärn mõtte liita mõlemad eesti diviisid korpuseks.³⁷ 19. mail 1942 pöördusidki EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu sellekohase ettepanekuga relvastatud jõudude ülemjuhataja J. V. Stalini poole, märkides oma kirjas, et kaader korpuse juhtkonna formeerimiseks on olemas. Ühtlasi paluti korpuse lahingusse viimise momendi määramisel arvestada, et talle oleks võimaldatud osavõtt lahingutest Eesti NSV territooriumi vabastamisel fašistlikest okupantidest.³⁸ 25. septembril, pärast mõlema diviisi koondamist Moskva sõjaväeringkonda (tagavarapolk jäi maha oma endisesse asukohta), järgneski korraldus nende liitmiseks Eesti Laskurkorpuseks. Korpuse komandöriks määrati kindralmajor L. Pärn, sõjakomissariks polgukomissar A. Pusta ja staabiülemaks polkovnik J. Lukas. Korpuse staabi ja poliitosakonna koosseisu määrati kogenumad ohvitserid: staabiülema abiks operatiivalal polkovnik V. Külaots, poliitosakonna ülemaks EKP Keskkomitee liige H. Allik ja juhtivateks poliitosakonna töötajateks Nõukogude Liidu kangelane poliitjuht A. Meri, pataljoni komissar D. Kuzmin, vanempoliitjuht E. Tarkpea ja rida teisi.³⁹ Korpuse juhatuse juurde formeeriti juhtimiseks vajalikud väeosad: sidepataljoni, sapöörpataljoni, staabipatarei ja teised väiksemad üksused.⁴⁰ Pärast Eesti Laskurkorpuse formeerimist jätkus väeosade lahingulise ja poliitilise ettevalmistuse viimistlemine, kusjuures erilist tähelepanu pöörati staapide ja diviiside lahinguli- sele koostööle.

Ajavahemikul 13. oktoobrist kuni 17. novembrini paiknesid korpuse väeosad ümber rindele, praeguse Velikije Luki oblasti rajoonidesse.⁴¹ Alates 7. novembrist loeti Eesti Laskurkorpuse väeosad tegevarmeele kuuluvaiks.

Nõukogude armee eesti väeosade formeerimisel ja lahinguüksuste ettevalmistamisel tehtud suure töö tulemusena oli Eesti Laskurkorpus kujunenud tugevaks lahinguüksuseks. Tänu Nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei erilisele hoolitsusele oli temasse lühikese ajaga koondatud üle 75% tol ajal Nõukogude Liidu territooriumil asuvatest sõjaväekohustuslikest eestlastest ja Eesti NSV teistest rahvustest meeskodanikest.⁴² Sõjaväekohustuslike Eesti NSV kodanike Nõukogude armee eesti väeosadesse saatmisel arvestati alati ka saadetava soovi. Ei olnud harulduseks juhtumid, kus Nõukogude armee teistes väeosades teenivad eestlased loobusid

³⁴ Sealsamas.

³⁵ Sealsamas, s.-ü. 316, l. 2, 57.

³⁶ Sealsamas, s.-ü. 309, l. 33.

³⁷ Sealsamas, s.-ü. 313, l. 46.

³⁸ Sealsamas, s.-ü. 270, l. 37 ja 38.

³⁹ MNA, s.-ü. 3-1942. a., l. 75.

⁴⁰ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 309, l. 24.

⁴¹ RKMA, f. 509, nim. 10353, s.-ü. 4, l. 76.

⁴² EKPA, f. 63, nim. 63-1, s.-ü. 20, l. 44; RKMA, f. 1175, nim. 133214, s.-ü. 1, l. 20.

eesti väeosadesse minekut ja jäid oma senistesse üksustesse. Seetõttu teenisid paljud eestlased ka pärast rahvuslike väeosade formeerimist mitmesugustes teistes tegevarmee ja tagalaüksustes ning laevastikkudes.

Eesti väeosade staapide ametlikel andmeil moodustasid eestlased 1942. a. lõpul nende üksuste koosseisust 88,5%, mis on pisut kõrgem kui eestlaste protsent kodanlikus Eestis, kus 1934. a. rahvaloenduse andmetel oli neid 88,1% rahvastikust.⁴⁴ Ülejäänud osa Nõukogude armee eesti väeosade sõjaväelastest moodustasid Eesti NSV teistest rahvustest kodanikud, kelledest omakorda moodustasid enamiku piiriäärsete rajoonide vene rahvusest elanikud.

Isikulise koosseisu sõjalise ettevalmistuse kohta enne nende Nõukogude armee eesti väeosadesse saatmist on täpsed andmed olemas ainult 7. diviisi osas.⁴⁵ Neist andmeist selgub, et ligi 64% selle diviisi sõjaväelastest oli sõjaväeteenistuse läbi teinud kodanliku Eesti armees. Ülejäänud, kellest suurema osa moodustasid endise Eesti Territoriaalkorpuse võitlejad ja vahepeal teistes Nõukogude armee väeosades teeninud kutsealused, olid saanud ajakohase sõjalise ettevalmistuse ning enamikus osa võtnud ka lahinguist.

249. diviisi isikulise koosseisu kohta puuduvad vastavad andmed. On vaid teada, et 70% kogu diviisi koosseisust oli teeninud sundaega kodanlikus armees.⁴⁶ Ohvitseridest oli kaadrikomandöre 31,6% ja reservist saabus 66,4%, 20 said ohvitserikraadi Suure Isamaasõja ajal.

Enne eesti diviisisse saabumist oli umbes 11% kõigist võitlejaist osa võtnud lahingutes ning omandanud sõjamehele väga väärtuslikke lahingukogemusi.⁴⁷ Sotsiaalse seisundi kohta olevatest arhiivandmetest näeme, et 75,7% kogu isikulisest koosseisust olid töölisklassi esindajad. Väeosade lahinguomaduste iseloomustamiseks vajalikud andmed NLKP ja ÜLKNU liikmete kohta on toodud allpool, parteipoliitilise töö käsitlemisel.

Eesti diviisid relvastati tol ajal Nõukogude armees kasutatava ajakohase relvastusega.⁴⁸

*

Nõukogude armee eesti väeosades omas erakordse tähtsuse parteipoliitiline kasvatustöö. Noorte NSV Liidu kodanikena õppisid mobiliseeritud eestlased oma kodumaad tundma õieti alles Suure Isamaasõja raskemal perioodil. Raskete tõrjelahingutega taandudes loovutas Nõukogude armee vaenlasele territooriumi, mis äsjastele väikeriigi kodanikele näis tohutuna. 1941. aasta lõpul andis kogu maal end teravalt tunda Valgevene, Moldaavia, Leedu, Läti, Eesti ja suurema osa Ukraina ning Krimmi, kus asusid tähtsad sõe- ja maagikaevandused ning põllumajanduslikud alad, okupeerimine vaenlase poolt. Sõjaliselt väga tähtsad Moskva ja Lenigradi tööstusrajoonid asusid otsese sõjategevuse piirkonnas. Kõik see raskendas tunduvalt mitte üksnes elanikkonna, vaid ka väeosade ja isegi tegevarmee varustamist kõige vajalikuga. Kuigi enamik mobiliseeritud eestlastest kommunistliku partei ja Nõukogude rahva hiiglaslike pingutusi nähes uskus vankumatult meie võidusse vaenlase üle, avaldas tekkinud olukord osale siiski rusuvat muljet; leidis neidki, kes hindasid üle fašistliku Saksamaa võiduvõimalusi. Neid asjaolusid tuligi arvvestada poliitilise organiseerimisel ja läbiviimisel formeeritavates eesti väeosades. Lühikeses artiklis on võimatu anda täielikku ülevaadet sellest kasvatus-tööst kõigi ta rikkalikkude vormide ja meetoditega. Seepärast peatuksime

⁴⁴ Väike entsüklopeedia. Tartu, 1938, lk. 290.

⁴⁵ RKMA, f. 1175, nim. 133214, s.-ü. 1, l. 21.

⁴⁶ EKPA, f. 63, nim. 63-l, s.-ü. 29, l. 45.

⁴⁷ Sealsamas, l. 44; RKMA, f. 1175, nim. 133214, s.-ü. 1, l. 20.

⁴⁸ RKMA, f. 509, nim. 10353, s.-ü. 7, l. 8.

lühidalt vaid neil iseärasustel, mis olid parteipoliitilisel töö eesti väeosades nende loomisperioodil.

Parteipoliitiline töö eesti väeosades oli üldiselt rajatud samadele alustele nagu Nõukogude armee teisteski üksustes. Nendeks alusteks olid NLKP ja Nõukogude valitsuse otsused, Riigikaitse Rahvakomissariaadi ja Nõukogude armee Poliitilise Peavalitsuse käskkirjad ja direktiivid. Olulist osa poliitilise organiseerimisel etendasid riigikaitse rahvakomissari J. V. Stalini käskkirjad. Neis esitatud nõudmised Nõukogude armee võitlejatele, nagu «saada oma relva meistriks», mis esitati riigikaitse rahvakomissari käskkirjas nr. 130 1. maist 1942,⁴⁹ ja «mitte sammugi tagasi», esitati riigikaitse rahvakomissari käskkirjas nr. 345 7. novembrist 1942.⁵⁰ muutusid populaarseteks võitlusloosungiteks, mis sisuliselt tähendasid igale võitlejale seda, et tuli saada kvalifitseeritud sõduriks, oskuslikult võidelda rindel vaenlase vastu ja mitte loovutada talle enam jalatäitki Nõukogude maad. Selle töö ülesandeks oli kogu isikulise koosseisu koondamine kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse ümber; sõdurite, seersantide ja ohvitseride kasvatamine kodumaale ustavuse ja sõjalise vandetootuse ning distsipliininoete range täitmise vaimus; Nõukogude armee lahinguvõime ja väeosade isikulise koosseisu poliitilis-moraalsete omaduste tugevdamine, käimasoleva sõja iseloomu ja eesmärkide õige mõistmine ja vankumatu võidutahte kasvatamine. Isikulise koosseisu kasvatamisega tegelesid komandörid ja ülemad, poliitilised, partei- ning komsomoliorganisatsioonid. Sõjameeste lahingulisel ja poliitilisel ettevalmistamisel oli kõikidele rivikomandöridele eeskujuks kindral L. Pärn, kes just isikliku eeskujuga kasvatas alluvaid ohvitseri.

Üheks olulisemaks raskuseks oli see, et kodanlikus armees sõjalise ettevalmistuse saanud ohvitseridel, kuigi nad olid meelestatud nõukogulikult, puudusid enamasti vajalikud kogemused poliitiliseks kasvatus-tööks Nõukogude armees. Kindral L. Pärn, kes seda puudust väga hästi nägi, kirjutas väekoondise ajalehes: «Komandör peab olema õiglaselt nõudlik alati ja kõikjal. Õppustest vabal ajal peab komandör olema punaväelaste parimaks seltsimeheks. Kellele, kui mitte komandöriale, punaväelane peaks esitama oma mured, mõtted, küsimused. Kes, kui mitte komandör ühes komisariga, peab andma vastuseid punaväelasi huvitavatele küsimustele. Kuid mõni komandör õppustest vabal ajal ei tule üldse punaväelaste keskele, nagu kardaks ta sellega õõnestada oma «komandöri autoriteeti.»⁵¹ Tänu parteipoliitilise aparaadi ja Nõukogude armee kaadrikomandöride kaasabile saadi sellest puudusest varsti üle.

Eesti väeosade parteipoliitiline aparaat loodi samasugune nagu teistes Punaarmee väeosades pärast NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 16. juuli 1941. aasta seadlust, millega kehtestati komisaride instituut. Väga raskeks kujunes poliitiliste kaadri komplekteerimine, sest puudusid vastava ettevalmistusega inimesed. Punaarmee Poliitiline Peavalitsus aga lahendas selle ülesande tihedas koostöös EKP Keskkomiteega edukalt. 1942. a. alguses kinnitati pärast personaalset valikut hulk partei liikmeid — eestlasi — 7. diviisi poliitilisteks.⁵² Suurem osa eesti diviiside poliitilisi oli parteistaažiga 1940.—1942. aastast ning enamikul neist puudusid teadmised parteipoliitilise töö iseärasustest Nõukogude armees. Ja ehkki rõhuva enamiku väeosade koosseisust moodustasid tööliselised, oli see sotsiaalse seisundi, poliitilise teadlikkuse ja moraalsete omaduste poolest siiski küllaltki kirju pere. Olukorda raskendas seegi,

⁴⁹ J. Stalin, Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast. Tallinn, 1946, lk. 42.

⁵⁰ Sealsamas, lk. 65.

⁵¹ «Punaväelane», 22. juunil 1942.

⁵² EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 181, l. 1.

et paljud pärast mobilisatsiooni tööpataljonidesse sattunutest ei suutnud harjuda kohati neis olemasolevate raskete elu- ja töötingimustega. Eriti kannatasid intelligentsi esindajad ja kutsealused õppiva noorsoo hulga, kes ei olnud harjunud raske füüsilise tööga. Sellele lisandusid veel isiklikud elamused, nagu ootamatu lahkumine kodust omaste keskel, kellega katkesid igasugused sidemed, teadmatus oma tuleviku suhtes jne. Tööpataljonide juhtkond tegeles oma enamikus väga vähe inimeste poliitilise kasvatamisega. Kõige selle tõttu esines juhtumeid, kus ei suudetud mõista sündmuste ajaloolist tähtsust. Esines ka üksikuid otse Nõukogudevaenulikke elemente.⁵³ Kuid selline oli inimeste poliitilis-moraalne seisukord üldjoontes ainult eesti väeosade formeerimise alguses. Pärast rahvuslikesse väeosadesse saabumist muutus nende olukord põhjalikult. Korralik varustus, füüsiliselt mitte eriti rasked väliõppused, poliitiline selgitustöö — kõik see mõjus positiivselt inimeste meeleoludele. Eesrindlasteks väeosade poliitilis-moraalse seisukorra tugevdamisel olid NSV Liidu siserajoonidest pärinevad eestlased ja lahingutest juba osa võtnud sõjamehed ning hävituspataljonide võitlejad. Tubliks eeskujuks poliitilise selgitustöö tegemisel olid komissaridena töötavad Nõukogude armee kaadripoliitlised A. Pusta, N. Puusepp, E. Kuslapuu, M. Kukli, A. Rüütel, J. Arno ja nende kõrval vanad kogenud parteitöötajad H. Allik, L. Illisson, A. Raud, A. Raadik, A. Männi, O. Stein, A. Jakobson, A. Uibo, E. Avald, D. Kuzmin ja paljud teised.

Määratu suure kasvatustöö tegid partei- ja komsomoliorganisatsioon. Esimene parteikoosolek diviisi ulatuses (parteikonverentsi ei saadud kommunistide vähesuse tõttu korraldada) toimus 7. diviisis 14. ja 15. veebruaril 1942. Kommunistid analüüsisid formeerimiskäigu, lahingulise ja poliitilise väljaõppe tulemusi ning võtsid vastu konkreetse otsused organisatsioonilise, agitatsiooni-, propaganda- ja komsomolitöö edasiseks parandamiseks, partei kasvu suurendamiseks ja kommunistide eesrindliku osa kindlustamiseks.⁵⁴ 249. diviisis korraldati analoogiline koosolek 4. ja 5. mail 1942. Üksikasjalise ettekandega parteiorganisatsiooni töötulemustest ja ülesannetest esines diviisi komissar N. Puusepp.⁵⁵

Üheks raskuseks parteilise mõju suurendamisel isikulisele koosseisule oli NLKP ja ÜLKNÜ liikmete suhteline vähesus. Partei kasvu takistas aga see, et partei põhikirja alusel pidi parteisse astuda soovija esitama kolm soovitud partei liikmeilt, kelle parteistaaž oli üle kolme aasta ja kes ühise töö põhjal tundsid soovivat vähemalt ühe aasta. Formeeritavates eesti väeosades oli peaaegu võimatu täita neid nõudeid, sest inimesed olid saabunud eri kohtadest, partei liikmeid, kel oli õigus soovitada, oli äärmiselt vähe. Nii näiteks oli 1942. aasta märtsi algul 7. diviisis umbes 70%-il partei liikmetest parteistaaž alla kolme aasta. Tekkinud olukorda arvestades pöördus 7. diviisi poliitosakond NLKP ja EKP Keskkomitee poole ettepanekuga, lubada parteisse astuda soovijaid vastu võtta ENSV-s 1940/41. aastal kehtinud alustel.⁵⁶ NLKP Keskkomitee määrusega 10. aprillist 1942 rakendatigi selline kord ka Nõukogude armee eesti väeosades. Selle tulemusena kasvas 7. diviisi parteiorganisatsioon 15. veebruarist kuni 10. detsembrini 1942 kahe ja poole kordseks ja kom-

⁵³ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 75, l. 9.

⁵⁴ EKPA, f. 78, nim. 78-1, s.-ü. 43, l. 4.

⁵⁵ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 23, l. 4.

⁵⁶ NLKP Keskkomitee 10. märtsi 1941. aasta määruse järgi lubati Läti, Leedu ja Eesti maakonna- ja linnakomiteedel võtta NLKP liikmekandidaatideks ja liikmeteks vastu kolme parteiliikme soovitusel, kellel oli vähemalt pooleaastane parteistaaž ja kes tundsid soovivat ühise töö põhjal mitte vähem kui pool aastat.

somoliorganisatsioon neljakordseks.⁵⁷ 249. diviisi partei- ja komsomoliorganisatsioon kasvasid ajavahemikul 31. märtsist 1942 kuni 29. oktoobrini 1942 vastavalt 4,8- ja 13-kordseks.⁵⁸

Need andmed näitavad ilmekalt, kuivõrd suur murrang toimus eesti väeosade poliitilises meeolus. Paljud NLK Parteisse ja ÜLKNÜ-sse astu- nuist selgitasid ajalehtede veergudel, miks nad astusid partei või komso- molii liikmeks. Nii kirjutas poliitjuhi asetäitja O. Murdmaa diviisi ajalehes: «Nõukogude Eestis töötasin rakenduskunstnikuna. Hoo ja innuga töota- sin kaasa sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisel me sünnimaal. Kuid tol ajal ma õieti ei taibanud, kuivõrd oluline on kõigi bolševikkude koondum- mine partei ridadesse. Alles siin, meie väeosas, asudes poliitööle ning süvenedes marksismi-leninismi põhialustesse ja parteiajaloo õppimise, selgus mulle, kui tähtis osa revolutsioonilises töös on parteil ja kuivõrd tähtis on kõigi bolševikkude koondumine töötava rahva distsiplineeritud eelväkke.»⁵⁹

Nii kasvas ja arenes poliitiliselt meie rahvuslike väeosade uus, karastatud kaader.

Kuid eesti diviiside partei- ja komsomoliorganisatsioonid ei kasvanud üksnes vastuvõtu arvel. Ka EKP Keskkomitee kandis pidevalt hoolt Nõu- kogude armee eesti väeosade partei- ja komsomoliorganisatsioonide tugev- damise eest. Nii suunas EKP Keskkomitee eesti väeosade formeerimise algusest kuni 1. maini 1943 armeesse 485 Eesti NSV-st evakueerunud kom- munisti ja 1701 ÜLKNÜ liiget, kellest suurem osa teenis eesti väeosas.⁶⁰

Rea- ja seersantkoosseisu poliitilise kasvatuse põhimiseks vormiks oli poliitõppus. Teiste teemade kõrval töötati siin läbi ka sellised, nagu fašism on kõikide rahvaste õelaim vaenlane, eeskujulikult käsitseda oma relva ja hoida teda kui oma silmatera, komandörid ja komissarid on punaarmeele lahingulised juhid, võidelda täieliku võidu saavutamiseni vaenlase üle jne. Poliitõppustel tutvuti põhjalikult sündmuste käiguga rindel. Eesti väeosade omapära arvestades käsitleti poliitõppustel ka NSV Liidu riiklikku ja ühiskondlikku korraldust, tähtsamaid momente eesti rahva võitlusest saksa parunite vastu ja vene ning eesti rahva aja- loolisest sõprusest. Poliitõppustel tegutsesid grupijuhtidena poliitiliselt teadlikumad ohvitserid.

Poliitinformatsiooni anti roodudes ja patareides iga päev. Neil selgi- tasid poliitööllised lihtsalt ja arusaadavalt partei ja valitsuse otsuseid, sotsialistliku korra eeliseid kapitalismi suhtes, paljastasid fašismi kui kõigi rahvaste õelaimat vaenlast jne., kasvatades sõjamehi nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse vaimus. Poliitilise kasvatustöö igapäe- vaseks ülesandeks oli ka Nõukogude Informatsioonibüroo operatiivtea- dete populariseerimine. Võitlejad elasid pidevalt kaasa Nõukogude tegev- armee ennastsalgavale võitlusele 1941. aasta lõpul Moskva, Rostovi ja Tihvini all, meie üldpealetungile 1941/42. aasta talvel ning Stalingradi kaitselahingule 1942. aasta suvel ja sügisel. Informatsioonibüroo teated olukorrast rindel ja punaarmeele kangelastegude kirjeldused aja- lehtedes andsid häid materjale sisukateks vestlusteks võitlejatega ja aita- sid neis kasvatada patriootilisi tundeid. Kuna eestikeelseid materjale peale diviisi ajalehtede peaaegu ei olnud ja paljud poliitööllised ei vullanud vajalikul määral vene keelt, siis oli raskusi massilise agitatsioonitöö ope- ratiivsel teostamisel. Sõjaväelaste poliitilisel kasvatamisel ei unustatud

⁵⁷ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 370, l. 14.

⁵⁸ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 16, l. 17 ja 216.

⁵⁹ «Punaväelane», 29. apr. 1942.

⁶⁰ EKPA, f. 1, nim. 1-3, s.-ü. 181, l. 120 ja 121.

ka individuaalset selgitustööd. Parteipoliitilise töö organiseerimist ja teostamist kontrolliti korduvalt Poliitilise Peavalitsuse ja Uraali Sõjaväeringkonna Poliitilise Valitsuse poolt.⁶² Puudusena 7. eesti diviisi poliit-osakonna töös märgiti suulise propaganda asendamist ajalehtede lugemisega, poliitiosakonna nõrka juhtimist agitatsioonitöö osas, tema nõrka sidet massidega jne. Palju formaalsust ja mitteoperatiivsust oli ka 249. diviisi poliitiosakonna töös. Kuid tänu ühiste pingutustele kandis poliit-töö siiski head vilja ja väeosade poliitilis-moraalne olukord paranes iga päevaga.

Juba esimestest päevadest peale asuti allüksustes kindla distsipliini ja sõjaväelise korra loomisele, milleks kasutati iga sobivat momenti. Teatava murrangu tõi siin vormiriietuse kätteandmine. Igaüks tundis end nüüd nagu rohkem kohustatud täpselt täitma kõiki sõjaväelise korra nõudeid. Uute ajakohaste relvade saamine aga kindlustas usku väeüksuste võitlusvõimesse.

Nõukogude patriotismi ja rahvaste sõprust tugevdas omalt poolt ka eesti väeosade läbikäimine kohalike töötajatega, kes sageli, riiklikkude pühade puhul aga alati, saatsid sõjameestele õnnesoove ja kingitusi, teatasid oma töösaavutustest ja innustasid sõjamehi paremateks saavutusteks õppetöös ning lahingutegevuses. Nõukogude armee 24. aastapäeva puhul saadud kingitustest kirjutas 7. diviisi ajaleht «Punaväelane» 25. veebruaril 1942: «Rõõmsa üllatuse valmistasid meie punaväelastele eesti kolhoosid N. Liidus, kes saatsid hulga kingitusi tubaka, päänikute, rõivastusesemete, seebi jne. näol, mille jagamine toimus aastapäeval. Sotsialistliku võistluse eesrindlastele anti erikingitusi.» Täpsustamiseks olgu öeldud, et Omski oblastist saabunud vagunitäie kingituste hulgas oli nii eesti kui ka vene kolhooside omi.⁶³ 249. diviisil oli eriti sõbralik vahekord kohalike kullakaevuritega, kes kinkisid diviisile sõpruse täheks komplekti puhkpille.

Eesti väeosade formeerimine ja lahinguiks ettevalmistamine oli kõigide Nõukogude Liidus elavate eestlaste tähelepanu objektiks. Igati hoolitsesid väeosade eduka väljaõppe eest Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees J. Vares, EKP Keskkomitee sekretär N. Karotamm, Rahvakomissaride Nõukogu esimehe aset. O. Sepre, rahvakomissarid A. Veimer ja B. Kumm ning teised vabariigi juhtivad töötajad. J. Vares, kes tihti pöördus võitlejate poole oma sütitavate sõnadega, kirjutas: «Eesti töötav rahvas — töölisel, talupojal, haritlased! Mitte kunagi ei pea teostuma meie orjastamine põlise verivaenlase poolt! Meie kodumaad praegu tallav ja laastav fašism peab hävitatama.»⁶⁴

Rusuvalt mõjus võitlejate meeleolule, eriti vabal ajal, asjaolu, et paljude nende perekonnad ja omaksed olid jäänud fašistide poolt okupeeritud alale ning neist puudusid igasugused teated. Võitlejate puhkuse ja vaba aja organiseerimisel tegid suure töö poliitorganid, partei- ja komso-moliorganisatsioonid. Isetegevuse ülevaatused, spordivõistlused ja mitmesugused muud üritused järgnesid üksteisele. Kunstilise isetegevuse organiseerimisel tuli väekoondiste klubidel tihtigi puudus eestikeelsest repertuaarist. Siis võeti kätte ja kirjutati siitsamast väeosa elust võetud sündmuste põhjal kas lühinäidend, sketš, vemmälvärss või luuletus. Sellise omaloominguga esinesid klubide lavadel näiteks V. Kruustee (humoreskid, sketšid), H. Tiidus (sketšid, luuletused), A. Päss (lühijutustused), L. Normet (laulud), I. Sikemäe (luuletused, sketšid), J. Ruus (jutustu-

⁶² EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 308, l. 34.

⁶³ RKMA, f. 779, nim. 148017, s.-ü. 1, l. 24.

⁶⁴ «Punaväelane», 7. märtsil 1942.

sed), P. Kuusik (sketšid) ja paljud teised. Eestikeelse kirjanduse vähesust püüdsid pehmedada väekoondiste ajalehed «Punaväelane» (7. diviisis) ja «Rünnakule» (249. diviisis, oktoobrist 1942 alates «Tasuja»), millele toimetused tegelesid ka mitmesuguste meelespeade, brošüüride ja plakatite väljaandmisega. Meeldivaid üllatusi valmistasid 1942. aasta kevadel Jaroslavlis loodud eesti kunstiansamblid, kes kogu sõja kestel tihti külastasid väeosi.

Igale eesti sõjamehele oli sügavaimaks elamuseks vandetöötuse andmine, mis mõlemas diviisis toimus suure pidulikkusega. 21. juulil 1942 tähistati diviisides Eesti NSV teist aastapäeva. Diviiside formeerimine oli lõpule jõudmas. Kõikide sõjameeste mõtted olid suunatud peatsele rindeleminekul.

Eesti väeosade formeerimise ja väljaõppe kestel oli toimunud põhjalik murrang võitlejate meeleoludes. Käsk sõita rindele võeti vastu rõõmuhoisega.⁶⁵ Keegi ei tahtnud maha jääda. Leitnant Kaldaru 354. polgust kirjutab oma mälestustes: «Punaväelane Vaarpuu, kes tol korral oli haige, ei tahtnud maha jääda ja pöördus minu poole sõnadega: «Olen ja tahan olla võimeline samuti fašistide verekoeri hävitama nagu teisedki.»»⁶⁶ Vanemseersant Treimut kirjutab lahingulehes avaldatud artiklis «Vastu ajaloolisele vaenlasele»: «Meie oleme valmis, et vastu astuda sellele ajaloolisele vaenlasele, teda lüüa ja lõplikult purustada, vabastada uuesti kõik NSV Liidu linnad ja külad.»⁶⁷ Reames Oispuu pillas teel kogemata vagunist välja oma vintpüsi, hüppas rongilt maha, jooksis kolm kilomeetrit tagasi, leidis relva, istus reisirongile ja jõudis oma väeosale järele.⁶⁸ 921. polgu jefreitor Mardi, saanud teada rindelesõidust, ütles: «Lahingute algusega avan tingimata fritsude ja hansude hävitamise isikliku arve.»⁶⁹

Ešelonide kiire liikumine, läbitud linnade pulsseeriv elu, suitsevad tehasekorstnad, nõukogude inimeste vankumatu usk oma võidusse ning vaatamata tööjõu vähesusele korralikult koristatud kolhoosipõllud — kõik see üllatas võitlejaid. Ühine elu vagunites süvendas seltsimehelikku vahetorka ohvitseride ja sõdurite vahel. Sõidu ajal tekkis sõjameeste hulgas märkimisväärne patriootlik liikumine, mis vormistus nn. «kättemaksuarvetes», millede ühiseks motoks olid L. Koidula sõnad:

«Tulge! Kellel käsi rusikasse
kisub Eesti piina eest!»

Iga sõjamees pidas vajalikuks kirjutada ühisesse albumisse, miks tema vihkab okupante. 917. polgu sõjaväelane Pent näiteks kirjutab: «Sõitsin Soome lahes aurulaeval «Sibir», mis oli kuulutatud sanitaarlaevaks ja kandis ka vastavaid tundemärke, kuid saksa lendurid ründasid laeva nii kaua, kuni lõpuks tabasid teda süütepommidega. Halastamata lennukid ilmusid veel korra põleva laeva kohale, et takistada haavatud punaväelaste päästmist põlevast laevast.» Sama polgu sõdur Rillot kirjutab kättemaksuarvet avades: «Miks vihkan ma sakslast? Sellepärast, et 1905. a. tapsid nad minu vanaisa. Ja nüüd piinasid Hitleri verekoerad surnuks mu õe. Nende kahe eest tasun isiklikult kümnekordselt.»⁷⁰ Isik-

⁶⁵ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 17, l. 204.

⁶⁶ Sealsamas, s.-ü. 161, l. 5.

⁶⁷ EKPA, f. 78, nim. 78-1, s.-ü. 189, l. 11.

⁶⁸ Sealsamas, s.-ü. 161, l. 6.

⁶⁹ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 17, l. 206.

⁷⁰ Sealsamas, s.-ü. 123, l. 123 ja 124.

likud kättemaksuarved avas enamik eesti sõjameestest. Nii näiteks avasid 917. polgus isiklikud kättemaksuarved 1614 võitlejat.⁷¹

Need kättemaksuarved peegeldavad ilmekalt seda viha ja tasumisiha, mis täitis eesti väeosade võitlejate südameid lahingusse astumise eel. Võitlus fašistlike röövullutajate vastu polnud paljudele eesti rahva poegadele sõjaks tavalises mõttes, vaid tasumistund vihatud ja põlatud veri-vaenlase vastu.

NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 9. oktoobri 1942. aasta seadlusega likvideeriti Nõukogude armee komisсарide instituut. Sellest ajast peale lasus komandöridel-ainujuhtijatel täielik vastutus oma üksuse lahingulise ja poliitilise tegevuse eest. Komissarid aga, muutudes oma komandöri asetäitjaks poliitalal, said nüüd kogu oma tähelepanu ja energia pühendada poliit tööle. Eesti Laskurkorpuse loomisega asus kogu parteipoliitilist tööd eesti väeosades juhtima korpuse juhatus ja poliitosakond.

Tähtsamaks poliitiliseks momendiks Nõukogude armee eesti väeosades formeerimisperioodi lõpus oli väeosadele lahingulippude kätteandmine. Oma ühises kirjas, mille sõjamehed sel puhul saatsid NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele M. I. Kalininile, kirjutasi nad: «Me töötame Teile, kallis Mihhail Ivanovitš, pühalikult ja puhtalt hoida seda punast lahingulippu. Võidukates lahingutes kanname ta läbi Isamaasõja ääsi kallile kodumaale vene ja eesti rahva lahutamata sõpruse tähena.»⁷² Vastus M. I. Kalininilt saabus kiiresti. Selles seisis: «Teie kiri valmistas mulle suurt rõõmu. Tahaksin väga, et mu noorusaastate kaasmaalased auga näitaksid võitlusväljadel oma oskust ja vaprust eesti rahva vabastamisel fašistlikest okupantidest. Eesti väeosade võitlejail olgu aukoht Punaarmee lahingutes orjastajatega.»⁷³

Järgnevates lahingutes näitasi Nõukogude armee eesti väeosad oma lahingulist küpsust ning tõestasi tegudega oma truudust kommunistlikule parteile ja Nõukogude korrale, näidates mehisuse ja vaprust lugevatuid eeskujusi. Kuid Nõukogude armee eesti väeosade lahingutegevuse käsitlemine ei kuulu käesoleva artikli raamesse ja jäägu edaspidiseks.

*

Formeerimisajal oli oluline osa eesti väeosade võitlejate kujunemisele. Kaasa elades Nõukogude rahvaste heitlusele fašistlike vallutajate vastu õppisid eestlased nägema Nõukogude võimu suurust ja võitmatust. Paljudes neis toimus tol ajal täielik ümbersünd. Nad muutusid ideeliselt karastatud nõukogude inimesteks, kes olid mitte üksnes vaprateks võitlejateks sotsialistliku korra eest Suure Isamaasõja rinnetel, vaid ka ennastsalgavateks kommunistliku ühiskonna ülesehitajateks Eesti NSV-s pärast selle vabastamist fašistliku okupatsiooni ikkest.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
5. IX 1958

⁷¹ Sealsamas, l. 127.

⁷² «Tasuja», 19. okt. 1942.

⁷³ EKPA, f. 79, nim. 79-1, s.-ü. 13, l. 37.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТОНСКИХ ЧАСТЕЙ СОВЕТСКОЙ АРМИИ В 1942 г.

П. А. Ларин

Резюме

Великая Отечественная война, начавшаяся 22 июня 1941 г. в результате вероломного нападения фашистской Германии на Советский Союз, вызвала среди трудящихся Эстонской ССР большой патриотический подъем. Тысячи людей ушли добровольно в ряды Советской Армии. Наряду с этим, на добровольных началах было сформировано до 20 батальонов народного ополчения (истребительные батальоны) и два рабочих полка, которые вместе с регулярными частями Советской Армии мужественно сражались против врага на территории Эстонской ССР. Под натиском превосходящих сил врага они с боями отступили в глубь советской страны. В первые месяцы войны в составе войск Северо-Западного фронта отважно сражался и 22-й эстонский территориальный стрелковый корпус Советской Армии, сформированный в 1940 г. на базе бывшей буржуазной эстонской армии. В первые месяцы войны в Эстонской ССР была проведена частичная мобилизация старших возрастов военнообязанных и призывников. Таким образом, к осени 1941 г. в тыловых районах Советского Союза сконцентрировалось несколько десятков тысяч военнообязанных советских эстонских граждан, готовых принять участие в боях за разгром немецко-фашистских захватчиков.

Учитывая это, ЦК КП Эстонии и СНК Эстонской ССР обратились 24 октября 1941 г. к Правительству СССР с просьбой разрешить сформировать эстонские национальные части Советской Армии. Постановлением Государственного Комитета Обороны от 18 декабря 1941 г. было решено сформировать указанные части на территории Уральского военного округа. В первой половине 1942 г. были сформированы 7-я и 249-я эстонские стрелковые дивизии и 1-й отдельный эстонский запасный стрелковый полк, в рядах которых было сконцентрировано большинство военнообязанных граждан Эстонской ССР. Эстонские советские воинские части получили хорошую боевую и политическую подготовку. Член ГКО Маршал Советского Союза К. Е. Ворошилов посетил формирувавшиеся эстонские дивизии. В конце 1942 г. на территории Московского военного округа на базе двух эстонских дивизий был сформирован 8-й эстонский стрелковый корпус Советской Армии. Командиром корпуса был назначен генерал-майор Лембит Пярн.

Данные о личном составе корпуса свидетельствуют, что 88,5% всего личного состава эстонских дивизий составляли эстонцы (остальные, хотя по национальности и не были эстонцами, но владели эстонским языком). Процент эстонцев в сформированных эстонских воинских частях был выше среднего процента эстонцев, проживавших в Эстонии до восстановления Советской власти. (По данным переписи 1934 г., в составе населения Эстонии эстонцев было 88,1%.) Эти данные опровергают ложь немецко-фашистского командования и главарей эстонских буржуазных эмигрантов о том, что эстонский корпус Советской Армии был сформирован якобы из русских воинов. По социальному положению, согласно архивным данным, 75,7% всех воинов-эстонцев были рабочими — факт, свидетельствующий о том, что в первых рядах защитников Советской власти стоял рабочий класс.

В результате большой политико-воспитательной работы, проделанной командирами, политработниками, партийными и комсомольскими организациями в период формирования, заметно изменился морально-политический облик эстонских воинов. Количество коммунистов и комсомольцев выросло в несколько раз.

Эстонские части Советской Армии были вооружены современным оружием и, благодаря особой заботе Коммунистической партии и Советского правительства, получили возможность, несмотря на тяжелое положение на фронте, в течение нескольких месяцев готовиться к будущим боям с немецко-фашистскими захватчиками.

В дальнейшем, в боях на фронтах Отечественной войны, советские эстонские воины доказали свою безграничную преданность Коммунистической партии, советскому многонациональному государству, внесли свой посильный вклад в дело разгрома армии фашистской Германии.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
5 IX 1958

DAS FORMIEREN DER ESTNISCHEN TRUPPENTEILE DER SOWJETISCHEN ARMEE IM JAHRE 1942

P. LARIN

Zusammenfassung

Mit dem verräterischen Überfall des hitlerfaschistischen Deutschland auf die Union der SSR begann am 22. Juni 1941 der Grosse Vaterländische Krieg, der bei den werktätigen Massen Estlands einen mächtigen Aufschwung des Patriotismus hervorrief. Tausende traten freiwillig in die Reihen der Sowjetarmee. Zur gleichen Zeit wurden aus Freiwilligen etwa 20 Volkswheerbataillone (die sog. Vernichtungsbataillone) und zwei Arbeiterregimenter aufgestellt, die auf dem Territorium Sowjetestlands an der Seite der regulären Sowjettruppen tapfer gegen die Hitlerfaschisten ankämpften. Unter dem Druck der überlegenen Kräfte des Feindes zogen sie sich landeinwärts zurück. Seit den ersten Kriegsmonaten bewährte sich an der Front auch das Estnische Territoriale Schützenkorps, das im Jahre 1940 auf der Basis der ehemaligen bürgerlichen Armee formiert worden war. Gleichzeitig wurde in Estland eine teilweise Mobilmachung der Reservisten durchgeführt. Auf diese Weise scharten sich gegen Ende des Jahres 1941 Zehntausende sowjetestnischer Staatsangehöriger im Inneren der Sowjetunion zusammen, die alle am Kampf gegen das hitlerfaschistische Deutschland teilnehmen wollten.

Unter diesen Umständen wandten sich das Zentralkomitee der Kommunistischen Partei Estlands und der Rat der Volkskommissare der Estnischen SSR am 24. Oktober 1941 an die Regierung der Sowjetunion mit der Bitte, die Formierung nationaler estnischer Truppenteile der Sowjetarmee zu erlauben.

Auf Grund einer vom Staatlichen Komitee für Landesverteidigung der UdSSR am 18. Dezember 1941 erlassenen Verordnung ging denn man auch im Uralgebirge ans Formieren der estnischen Truppen. Im Herbst 1942 standen zwei estnische Divisionen der Sowjetarmee bereit, aus denen alsdann das Estnische Schützenkorps formiert wurde. Die estnischen Truppenteile waren kriegerisch gut ausgebildet und vortrefflich ausgerüstet. In ihrem Exerzierlager besichtigte Marschall K. J. Woroschilow, Mitglied des Staatlichen Komitees für Landesverteidigung, sie persönlich.

Die estnischen Truppenteile der Sowjetarmee bestanden zu 88,5% aus Esten; den Rest bildeten der estnischen Sprache mächtige Staatsangehörige der Estnischen SSR anderer Nationalitäten. Der prozentuelle Anteil der Esten war also in diesen Truppenteilen höher als ehemals im bürgerlichen Estland, wo es den Angaben der Volkszählung von 1934 gemäss 88,1% Esten gab. Diese Tatsache widerlegt die lügenhaften Behauptungen der faschistischen Propaganda und der Hauptmacher der estnischen Bourgeois- emigration, als hätten die estnischen Truppenteile der Sowjetarmee aus Russen bestanden. In den Reihen dieser Truppen gab es 75,7% Arbeiter, und damit wird wiederum klargelegt, dass es vor allem die Arbeiterklasse war, die sich zum Schutz der Sowjetmacht erhob.

In den Schlachten des Grossen Vaterländischen Krieges, bei der Zerschlagung der hitlerfaschistischen Armee, bezeugten die Kämpfer der estnischen Truppenteile ihre restlose Hingabe an die Kommunistische Partei und die Sowjetregierung.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR*

Eingegangen
am 5. Sept. 1958